24. ročník, úloha VI.S ... *všehochuť* *(6 bodů; průměr 5,00; řešil 1 student)*

a) *Předpokládejme, že máme radioaktivní látku X, která se rozpadá na látku Y s poločasem rozpadu T_1, ta se následně rozpadá na stabilní látku Z s poločasem rozpadu T_2. Jak závisí koncentrace látky Y na čase, pokud jsme na počátku měli pouze látku X?*

b) *Vypočtěte, jak vypadá difrakční obrazec vzniklý průchodem světla o vlnové délce λ štěrbinou šířky d.*

c) *Pokuste se najít frekvence ω, pro které existuje řešení vlnové rovnice na čtverci o hraně a. Kolik různých funkcí odpovídá jedné úhlové frekvenci?*
Nápověda: Pro prostorovou část předpokládejte řešení ve tvaru $A(x,y) = X(x)Y(y)$.

Ozářilo Lukáše

Rozpad

Rozmysleme si nejprve, jak to je s poločasem rozpadu T. Víme, že pro množství radioaktivní látky v čase t platí

$$N(t) = N_{t=0} 2^{-t/T} = N_{t=0} \exp(-t/T \ln 2) = N_{t=0} \exp(-t/\lambda)\,, \quad \lambda = \frac{T}{\ln 2}\,,$$

kde λ je tzv. rozpadová konstanta.

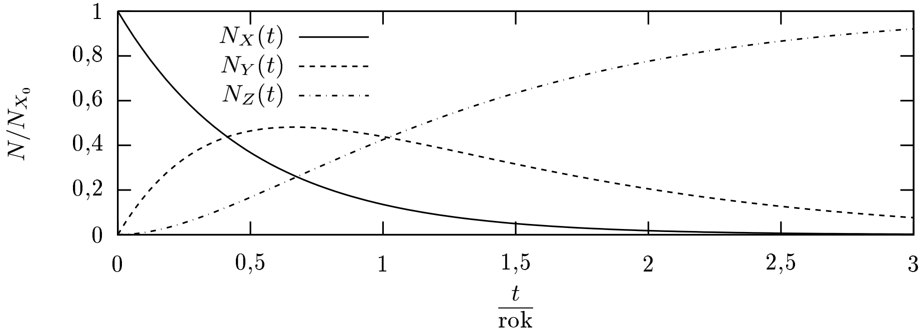

Obr. 1. Závislost relativního množství radioaktivních látek na čase pro $\lambda_{XY} = 2\,\text{rok}^{-1}$ a $\lambda_{YZ} = 1{,}1\,\text{rok}^{-1}$

Studujme nejprve rozpad $X \to Y$, množství látky X budeme značit N_X, látky Y N_Y, atd. Napíšeme si pro něj diferenciální rovnici

$$\frac{\mathrm{d}N_X}{\mathrm{d}t} = -\lambda_{XY} N_X\,.$$

Budeme předpokládat řešení ve tvaru exponenciály, vizte text seriálu. Zjistíme, že platí

$$N_X(t) = N_{X_0} \exp(-\lambda_{XY} t)\,.$$

Nyní budeme zkoumat druhý rozpad $Y \to Z$. Pro množství látky Y platí

$$\frac{\mathrm{d}N_Y}{\mathrm{d}t} = -\lambda_{YZ} N_Y + \lambda_{XY} N_X\,, \tag{1}$$

druhý člen se zde vyskytuje, protože látky Y přibývá rozpadem látky X. Protože zde máme soustavu dvou diferenciálních rovnic, budeme předpokládat tvar řešení N_Y ve tvaru součtu dvou exponenciál, tj. $N_Y = A\exp(-\alpha_1 t) + B\exp(-\alpha_2 t)$ a dosadíme do (1). Dostáváme

$$
\begin{aligned}
&-A\alpha_1 \exp(\alpha_1 t) - B\alpha_2 \exp(-\alpha_2 t) = \\
&= -\lambda_{YZ} A \exp(-\alpha_1 t) - \lambda_{YZ} B \exp(-\alpha_2 t) + N_{X_0}\lambda_{XY} \exp(-\lambda_{XY} t)\,.
\end{aligned}
$$

Aby tato rovnice mohla být splněna pro všechny časy, musí být součet koeficientů u stejných exponenciál roven nule; protože $N_{X_0} \neq 0$, musí být $\alpha_1 = \lambda_{XY}$. Pak platí

$$
\begin{aligned}
-A\alpha_1 &= -A\lambda_{YZ} + \lambda_{XY} N_{X_0}\,,\\
-B\alpha_2 &= -B\lambda_{YZ}\,.
\end{aligned}
$$

Z toho vyplývá $\alpha_2 = \lambda_{YZ}$, B je volný parametr, který musíme dopočítat z počáteční podmínky, $A = \lambda_{XY} N_{X_0}/(\lambda_{YZ} - \lambda_{XY})$. Pro množství látky Y potom můžeme psát

$$
N_Y(t) = N_{X_0} \frac{\lambda_{XY}}{\lambda_{YZ} - \lambda_{XY}} \left(\exp(-\lambda_{XY} t) - \exp(-\lambda_{YZ} t)\right)\,.
$$

Konstantu B jsme zvolili tak, aby $N_Y(0) = 0$. Protože se žádná látka neztrácí, platí $N_Z(t) = N_{X_0} - (N_X(t) + N_Y(t))$. Množství jednotlivých složek je uvedeno na grafu v obrázku 1.

Difrakce

Abychom určili tvar difrakčního obrazce ve veliké vzdálenosti, musíme vypočítat Fourierovu transformaci štěrbiny. Protože je problém translačně symetrický podél osy štěrbiny, omezíme se jen na jeden rozměr, platí

$$
p(k) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int_{-d/2}^{d/2} \mathrm{e}^{\mathrm{i}kx}\,\mathrm{d}x = \frac{1}{\mathrm{i}k\sqrt{2\pi}} \left(\mathrm{e}^{\mathrm{i}kd/2} - \mathrm{e}^{-\mathrm{i}kd/2}\right) = \frac{\sqrt{2/\pi}}{\mathrm{i}k} \sin(kd/2)\,.
$$

Pozorovaná intenzita osvětlení je kvadrátem Fourierova obrazu. Platí

$$
I = I_0 \left(\frac{\sin(kd/2)}{kd/2}\right)^2\,,
$$

kde jsme všechny konstanty zahrnuli do I_0, tj. osvětlení přímo za štěrbinou. Argument $kd/2$ závisí pouze na vlnové délce a parametrech úlohy, tj. d a lineárně na úhlu odchylky φ. Z textu víme, že platí $\varphi = k\lambda/2\pi$, tj. $kd/2 = \pi d/\lambda \cdot \varphi$.

Kmitání

Máme za úkol najít řešení vlnové rovnice pro čtverec s hranou a. Pro výchylku $U(x, y, t)$ platí

$$
\frac{\partial^2 u}{\partial x^2} + \frac{\partial^2 u}{\partial y^2} = \frac{1}{c^2} \frac{\partial^2 u}{\partial t^2}\,.
$$

Vypočteme-li Fourierovu transformaci této rovnice v časové proměnné, dostáváme

$$
\frac{\partial^2 \hat{u}(x, y)}{\partial x^2} + \frac{\partial^2 \hat{u}(x, y}{\partial y^2} + \frac{\omega^2}{c^2} \hat{u}(x, y) = 0\,.
$$

V zadání je napsáno, že máme řešení hledat ve tvaru součinu dvou funkcí závislých pouze na jedné souřadnici. Tj. $\hat{u} = X(x)Y(y)$, dosadíme-li toto do rovnice výše a vydělíme-li $\hat{u}$, dostaneme

$$\frac{X''(x)}{X(x)} + \frac{Y''(y)}{Y(y)} + \frac{\omega^2}{c^2} = 0\,,$$

aby tato rovnice platila pro všechna x a y, musí být první dva členy konstantní. To nám ale připomíná rovnici pro strunu z textu seriálu. Musí platit

$$X_l(x) = \sin\left(\frac{\pi x}{a} l\right)\,, \quad l \in \{1, 2, 3, \ldots\}\,.$$

Potom platí $X_l''(x)/X_l(x) = (\pi/a)^2 l^2$. Podmínka na úhlovou rychlost kmitání je proto

$$\omega = \frac{\pi}{ca}\sqrt{l^2 + m^2}\,,$$

kde m odpovídá počtu uzlů funkce $Y(y)$. Celkové řešení je potom

$$u_{lm}(x, y, t) = u_0 \sin\left(\frac{\pi x}{a} l\right) \sin\left(\frac{\pi y}{a} m\right) \sin\left(\frac{\pi}{ca}\sqrt{k^2 + m^2} t\right)\,.$$

Lukáš Ledvina
lukasl@fykos.cz